

6/αφιέρωμα

Ελένη Βαρίκα

Μια δημοσιογραφία στην υπηρεσία της 'γυναικείας φυλής'

*Κ' οι άντρες; η Εφημερίς τους άναψε το αίμα
Μη χάσουν εφοβήθηκαν την τόσην εξουσία
Που στη γυναίκα έχοννε και μ' ωργισμένο βλέμμα
Πως βλάπτει ανεκάλυψαν η ανεξαρτησία*

*Πως ραδιούργοι θέλουνε να στείρουνε το μίσος
Στο σπίτι στο αντρόγυνο, να βλάψουν την πατρίδα!
'Όλη να καταστρέψουνε την πολιτεία ίσως!
Και πόλεμο εσήσανε γερό στη «Φημερίδα»*

Κρυσταλλία Χρυσοδέργη, Η Δεκαετηρίς

*Κι αν η κυρία Παρρέν εκδώσει
εφημερίδων σοφών σωρείας,
κι αν επιμένει και αν ιδρώσει
σοφάς να κάγει και τας κυρίας
Πάντα τα χείη σας θα σαλιαρίζουν
για τον ποδόγυρο τον τρισμακάριο...*

Σουρής, Ο Φασουλής Φιλόσοφος

Γυναικεία περιοδικά
στον 19ο αιώνα

Η διαμόρφωση μιας πρώτης συνείδησης του φύλου κι ενός ρεύματος για τη γυναικεία χειραφέτηση συμπίπτει στην Ελλάδα (όπως και στις περισσότερες χώρες του δυτικού κόσμου) με την ανάπτυξη της συγγραφικής δραστηριότητας των γυναικών και πιο συγκεκριμένα με την εμφάνιση ενός γυναικείου τύπου. Πολύ πριν οι διεκδικήσεις για την ισότητα των φύλων αποτελέσουν αντικείμενο συσπείρωσης φεμινιστικών ρευμάτων, η γυναικεία λογοτεχνία αποτελεί προνομιακό χώρο επεξεργασίας της δυσφορίας, των εσωτερικών συγκρούσεων και των αντιφάσεων που γεννά στις γυναίκες η νέα οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στα φύλα στην αστική κοινωνία. Το γράψιμο αποτελεί ένα από τα πρώτα μέσα διερεύνησης μιας αυτόνομης γυ-

Καλλιόπη
Παρρέν

γυναικείας ταυτότητας που να αμφισβητεί τον ιδεολογικό προσδιορισμό των γυναικών στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα. Ένα από τα πρώτα μέσα αλλά και από τα πιο προσιτά, τουλάχιστον για τις πρώτες γενιές εγγράμματων γυναικών της πόλης.

Πρακτική μοναχική, το γράψιμο αποτελεί έναν τρόπο αντίστασης ακόμη και στις πιο ακραίες συνθήκες εγκλεισμού των γυναικών, όπως δείχνει η αυτοβιογραφία της Ελισάβετ Μαρτινέγκου. Μια πρακτική ετερόδοξη η οποία όμως μπορεί να κρατηθεί κρυφή, όπως στην περίπτωση της σεβάσμιας οικοδέσποινας Αγανίτης Μαζαράκη την οποία, όσο ζούσε, κανείς δε θα μπορούσε να υποπτευθεί για «γράφουσα». Μια πρακτική ετερόδοξη, όχι μόνο γιατί αποσπά τις γυναίκες από τα οικογενειακά τους καθήκοντα, αλλά και γιατί οδηγεί στην ενδοσκοπήση, στη διερεύνηση της ατομικότητας που, ως γνωστόν, δε συγκαταλέγεται στις γυναικείες ανάγκες. Αλλά πάνω απ' όλα γιατί το γράψιμο όσο κι αν είναι ιδιωτικό και κρυφό κινδυνεύει κάθε στιγμή να εξελιχτεί σε συγγραφική δραστηριότητα, οδηγώντας τις γυναίκες στον απαγορευμένο δημόσιο χώρο. Πολύ περισσότερο αφού η συγγραφική ιδιότητα – κυρίως στον 19ο αιώνα – προσδίδει μια αίγλη κι ένα κύρος ασυμβίβαστο με την κοινωνική θέση των γυναικών. Ίσως γι' αυτό το λόγο η κοινωνία της εποχής δεν αναγνωρίζει γυναίκες συγγραφείς παρά μόνο γράφουσες (ή εν ανάγκη «λόγιες» ή «περιίδες»), σαν να ήθελε να εξορκίσει τη δημιουργική σηματοδότηση της λέξης «συγγραφέας», την τόσο ασυμβίβαστη με την ίδια την υπόσταση των γυναικών.

Σ' ένα τέτοιο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, η απόφαση μιας γυναίκας να γράψει – κι ακόμα περισσότερο να δημοσιεύσει – την έφερνε αναγκαστικά αντιμέτωπη με τη θέση της στην κοινωνία. Πώς αλλιώς να εξηγήσουμε

το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος από τα γυναικεία γραπτά, στις πρώτες κιόλας δεκαετίες της Ανεξαρτησίας, εκφράζουν μια σαφή φυλετική συνείδηση; Οι ρητές αναφορές στη «γυναικεία φυλή», στις «απογόνους της Σαλπούς», οι μεταφορές του εγκλεισμού και της σκλαβιάς που «κοινωνικά προλήψεις επιβάλλουν εις το θήλυ», η συναίσθηση της προβληματικής θέσης της γυναίκας-συγγραφέως αποτελούν κοινά χαρακτηριστικά των περισσότερων επώνυμων και ανώνυμων γυναικείων ποιημάτων ως τα τέλη του 19ου αιώνα. Πρόκειται για έναν εξαιρετικά περιορισμένο αριθμό γυναικών, όπως είναι φυσικό αν σκεφτεί κανείς το ελάχιστο ποσοστό εγγράμματων γυναικών της εποχής αλλά και τις ελάχιστες δυνατότητες δημοσίευσης που διέθετε μια γυναίκα.

Από την άποψη αυτή, δεν είναι διόλου περίεργο το γεγονός ότι οι περισσότερες προέρχονται έμμεσα ή άμεσα από το χώρο της γυναικείας εκπαίδευσης. Όχι μόνο γιατί η ιδιότητα της δασκάλας ή της παιδαγωγού προϋπέθετε κάποιο μορφωτικό επίπεδο και κάποια νομιμοποίηση της ενασχόλησής τους με τη «γνώση». Αλλά και γιατί τις τοποθετούσε σ' ένα χώρο όπου οι αντιφάσεις της κοινωνικής τους ύπαρξης εμφανίζονταν με οξύτερο και ευκρινέστερο τρόπο, ενώ ταυτόχρονα τους προσέφερε ένα περιθώριο δράσης και σχετικά αυτόνομης ύπαρξης αδιανόητο για τις υπόλοιπες γυναίκες. Πράγματι, σε κανέναν άλλον χώρο δε βρίσκουμε συγκεντρωμένες τόσες γυναίκες αντιμέτωπες με νέες ευκαιρίες μόρφωσης και κοινωνικής αναγνώρισης. Και σε κανέναν άλλο χώρο δε βρίσκουμε τόσες γυναίκες που να συνδέονται μεταξύ τους με παρόμοιες εμπειρίες και συνθήκες ζωής, με κοινές προσδοκίες και κοινή δράση. Τόσο στην ανεξάρτητη Ελλάδα όσο και στη διασπορά, το παρθεναγωγείο αποτελούσε για τις γυναίκες των μεσαίων και μικροαστικών στρωμάτων της πόλης ένα κεντρικό χώρο κοινωνικοποίησης, ανάπτυξης αυ-

τόνομων διαπροσωπικών σχέσεων εκτός του οικογενειακού κύκλου, και διαμόρφωσης μιας γυναικείας κοινωνικότητας και αλληλεγγύης. Ήταν ο κατεξοχήν χώρος από τον οποίο ξεκίνησαν τα πρώτα δίκτυα συλλογικής δραστηριότητας των γυναικών στον τομέα της φιλανθρωπίας και της κοινωνικής αναμόρφωσης. Τέλος ήταν ο χώρος από τον οποίο ξεκίνησαν ή στον οποίο στηρίχτηκαν οι πρώτες σημαντικές πρωτοβουλίες για την έκδοση γυναικείων περιοδικών με στόχο τη βελτίωση της θέσης των γυναικών ως κοινωνικής ομάδας.¹

Χάρι στην εκπαιδευτική τους δραστηριότητα ή και στην οικογενειακή τους προέλευση, οι εκδότριες των πρώτων περιοδικών αυτής της κατηγορίας κινούνταν σ' ένα χώρο διανοουμένων κι είχαν άμεση επαφή με την πολιτισμική κι εκδοτική κίνηση της εποχής. Η Ευφροσύνη Σαμαρτσίδου, που εκδίδει την *Κυψέλη*, το 1845 στην Κωνσταντινούπολη, ήταν μια από τις πρώτες γνωστές παιδαγωγούς που έβγαλε το Αρσάκειο. Παντρεμένη με τον γνωστό λόγιο Χριστόφορο Σαμαρτσίδα, ήταν τακτική συνεργάτρια των περιοδικών *Αθηνά* και *Αρμονία* της Σμύρνης κι είχε μακρόχρονη αλληλογραφία με Έλληνες κι Ιταλούς συγγραφείς. Η Αιμιλία Κτενά, που εκδίδει το 1871 την *Ευρυδίκη* στην Κωνσταντινούπολη, ήταν αδελφή της γνωστής παιδαγωγού και φιλόλογου του 19ου αιώνα Σαπφώς Λεοντιάδος και θα πρέπει σίγουρα να βρισκόταν σε επαφή με τις εκδηλώσεις και προβληματισμούς του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου της Κωνσταντινούπολης. Η Καλλιρρόη Παρρέν ήταν κι αυτή απόφοιτη του Αρσακείου κι είχε εργαστεί επί χρόνια ως διευθύντρια παρθεναγωγείων προτού αποφασίσει να εκδώσει την *Εφημερίδα των Κυριών*. Επιπλέον, παρόλο που δεν είχε καμιά προηγούμενη δημοσιογραφική πείρα, ήταν παντρεμένη με τον Ιωάννη Παρρέν, ιδρυτή του *Αθηναϊκού Πρακτορείου*. Διαμορφωμένες σ' ένα τέτοιο περιβάλλον, οι γυναίκες αυτές δεν μπορούσαν παρά να συμμερίζονται τις αντιλήψεις της εποχής για τον ισχυρό-προπαγανδιστικό ρόλο που μπορούσε να παίξει ο τύπος στη διάδοση νέων ιδεών και νοοτροπιών.

«Η διανοητική ανάπτυξις (...) δεν συνίσταται μόνον εις των σχολείων την εκπαίδευσιν, ήτις καθίσταται δυσδιάδοτος εις όλην την κοινωνίαν υπάρχει ήδη (...) σχολείον φωτεινότερον, παγκόσμιον, και τούτο είναι η δημοσιογραφία δι' αυτής διδάσκει ολος ο κόσμος δια μιας δι' αυτής διαδίδονται εν μια στιγμή εις όλην την γην αι λαμπρότεροι και υγιέστεροι ιδέαι»,²

γράφει στο πρώτο τεύχος της *Κυψέλης* η Ευφροσύνη Σαμαρτσίδου. Πίσω από μια τέτοια αντίλη-

ψη για τη δημοσιογραφία, υπήρχε βέβαια η ιδέα του Διαφωτισμού σύμφωνα με την οποία τα κοινωνικά δεινά ήσαν «καταφανές αποτέλεσμα της αμαθείας του ανθρώπου». ³ Αλλά, στην περίπτωση αυτή, η «αμάθεια» δε σηματοδοτούσε απλώς και μόνο το χαμηλό ή ανύπαρξτο μορφωτικό επίπεδο των γυναικών. Αναφερόταν ρητά στην ευρύτατα διαδεδομένη ιδέα ότι η γυναίκα είναι «ον φύσει υποδεέστερον», ιδέα η οποία «απεστέρησε (τη γυναίκα) της τιμής ισότητος και την απέκλεισεν όλων των κοινωνικών δικαιωμάτων». ⁴ Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο, αν «η εκπαίδευσις και ηθική μόρφωσις του γυναικείου φύλου» αποτελεί τον κεντρικό στόχο της *Κυψέλης* και των κατοπινών γυναικείων περιοδικών, η διατύπωση του στόχου αυτού διαμεσολαβείται από την επίγνωση της κυριαρχίας που εξασκείται στις γυναίκες ως καταπιεσμένης κοινωνικής ομάδας. Στο πρόγραμμα της *Θάλειας*, που εκδίδεται το 1867 στην Αθήνα από την Πηνελόπη Λαζαρίδου, το «φύλον των γυναικών» αντιμετωπίζεται ως μια από τις λίγες «τάξεις της κοινωνίας» που δε «διαθέτουν τα ίδια όργανα δημοσιεύσεως των ιδεών των και τα μέσα της πνευματικής αυτών και πολιτικής αναπτύξεως». ⁵ Μερικά χρόνια αργότερα η *Ευρυδίκη* δηλώνει ότι εργάζεται για την ημέρα

«όταν απανταχού της υψηλίου απλωθή το δίκτυον της γυναικείας δημοσιογραφίας και συσφιγώσιν αι γυναίκες δια της κοινωνίας των ιδεών, και απαρτίσωσιν ως οι άνδρες έναν κόσμον σκεπτόμενον, κρίνοντα, γράφοντα, σπουδάζοντα, μελετώντα...»⁶

Ετσι, αυτό που διαφοροποιεί τα περιοδικά αυτά απ' όλα τα υπόλοιπα που απευθύνονται σε γυναικείο (η και σε γυναικείο) κοινό, είναι πολύ περισσότερο το γεγονός ότι ορίζουν τις γυναίκες σαν μια ξεχωριστή βιολογική αλλά και κοινωνική κατηγορία, παρά το είδος της ύλη τους αυτό καθ' εαυτό. Γιατί ένας τέτοιος ορισμός δίνει στην αρθρογραφία τους μια επιπλέον διάσταση που τη βρίσκουμε σπάνια σε άλλα εγκυκλοπαιδικά ή οικογενειακά περιοδικά της εποχής. Για παράδειγμα, αν τα άφθονα άρθρα για τη βελτίωση της γυναικείας εκπαίδευσης θεμελιώνονται στην εθνική αναγκαιότητα για τη ύπαρξη Ελληνίδων μητέρων ικανών να διαμορφώσουν ελεύθερους πολίτες, τα αιτήματα που διατυπώνουν υπερβαίνουν κατά πολύ μια τέτοιαν αντίληψη. Η επιμονή στην αναγκαιότητα οργάνωσης της γυναικείας εκπαίδευσης από τις ίδιες τις γυναίκες, η καταγγελία «ανδραγίων τινων που μετατρέπουν τα παρθεναγωγεία σε «έρμαις αρχολιπαρίας» υποδηλώνουν ότι η γυναικεία εκπαίδευση θεωρείται προνομιστικό μέσο και χώρος για έναν αυτόνομο προσδιορισμό του κοινων

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΔΙΣ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ: ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ ΠΑΡΡΕΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β' ΕΤΟΣ 22^ο | ΑΘΗΝΑΙ |—15 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1908 | ΑΡΙΘΜΟΣ 941

κού ρόλου και της ύπαρξης των γυναικών. Με τον ίδιο τρόπο, η άφθονη ύλη από την ιστορία της αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου εντάσσεται βέβαια στις γενικότερες ανησυχίες της εποχής σχετικά με την ενίσχυση μιας εθνικής συνείδησης και υπερηφάνειας. Αλλά ταυτόχρονα, μέσα από μια συστηματική διαδικασία επιλογής, η ύλη αυτή προβάλλει γυναικεία πρότυπα, μυθολογικά ή ιστορικά, που διαψεύδουν τη φυσική κατωτερότητα ή υποταγή των γυναικών και τον προαιώνιο φυλετικό καταμερισμό των κοινωνικών ρόλων. Μέσα από μια τέτοια υπόγεια διαδικασία, η διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης χάνει την ομοιογένειά της, διαφοροποιείται φυλετικά και παρουσιάζεται οργανικά δεμένη με τη διαμόρφωση μια υπερηφάνειας του φύλου. Τέλος, η ίδια η αντίληψη περί «διαφοράς» των φύλων, που παραπέμπει στην αναγκαιότητα διαφορετικής εκπαίδευσης και αγωγής, μετουσιώνεται σε πηγή εναλλακτικών κοινωνικών αξιών που θεωρούνται απαραίτητες όχι μόνο για την αρμονική λειτουργία του οίκου αλλά και για μια ανθρωπιστική οργάνωση της κοινωνίας στο σύνολό της: ο «έμφυτος (...) της γυναικείας φύσεως οίκτος και έλεος», μαθαίνουμε διαβάζοντας τη *Θάλεια*, είναι η «βάσις πασών των κοινωνικών αρετών». Κι έτσι εξηγείται το γεγονός ότι «αι γυναίκες πράττουν ήδη το αγαθόν ό οι άνδρες προαιρούνται και διαβουλεύονται».⁷

Μια παρόμοια λειτουργία του γυναικείου τύπου, που προωθούσε τη διαμόρφωση μιας θετικής γυναικείας ταυτότητας και παρότρυνε «δι' αμίλλης, την επίδοσιν του γυναικείου καλάμου προς παραγωγήν έργων λυσιτελών τη γυναικεία αδελφότητι»,⁸ δεν μπορούσε να περάσει απαρατήρητη από την κοινωνία της εποχής. Κι αν, λόγω της μικρής τους διάρκειας⁹ και της περιορισμένης τους απήχησης, τα πρώτα αυτά περιοδικά δεν ακούγονται στον ανδρικό τύπο όπως αργότερα η *Εφημερίς των Κυριών*, βρίσκουμε ωστόσο έναν απόηχο της ύπαρξης τους στις έντονες συζητήσεις γύρω από τη γυναικεία εκπαίδευση, που πολλαπλασιάζονται από τη δεκαετία του 1860. Πράγματι είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι η δυσανάλογα έντονη κινδυνολογία των παιδαγωγών σχετικά με τις καταστρεπτικές επιπτώσεις μιας ίσης με την ανδρική γυναικείας εκπαίδευσης – η οποία κατά τα άλλα δεν υπάρχει παρά μόνο στις φαντασιώσεις τους – έχει σχεδόν αναπόφευκτα σαν στόχο τη μορφή της λόγιας ή της γράφουσας. Τονίζοντας τα γεγονότα ότι η «πατρίς δεν απαιτεί λογίας», ο παιδαγωγικός λόγος καταγγέλλει τα παρθεναγωγεία ως «παλαιόστρα φιλολόγων» και απαιτεί την άμεση μετατροπή τους σε «φυτώρια απλού οικιακού βίου».¹⁰

Παρά το γεγονός ότι τα πρώτα γυναικεία περιοδικά δημοσίευαν εκτός των άλλων και συ-

νταγές μαγειρικής, «εικόνας και εξηγήσεις γυναικείων ενδυμάτων» και συμβουλές οικιακής οικονομίας, είναι άγνωστο κατά πόσο υπήρξαν φυτώρια απλού οικιακού βίου. Αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι αποτέλεσαν «φυτώρια» μιας συλλογικής γυναικείας ταυτότητας, μιας νέας γυναικείας αδελφότητας, μιας πλατιάς και διάχυτης συνείδησης του φύλου¹¹ που προηγήθηκε και ταυτόχρονα αποτέλεσε το γόνιμο έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύχθηκε το πρώτο φεμινιστικό ρεύμα στην Ελλάδα. Κι αυτό όχι μόνο στο ιδεολογικό επίπεδο, αλλά και όσον αφορά τη δημιουργία μιας δημοσιογραφικής παράδοσης στην υπηρεσία του γυναικείου φύλου. Είναι πράγματι ενδεικτικό ότι στο επιτελείο της σύνταξης της *Εφημερίδος των Κυριών* συγκαταλέγονται γυναίκες σαν τη Σαπφώ Λεοντιάδα, συνεργάτρια ήδη της *Ευρυδίκης* και την Αικατερίνη Σαμαρτσίδου, εγγονή της εκδότριας της *Κυψέλης*.

Η *Εφημερίς των Κυριών* εγγράφεται λοιπόν στη συνέχεια των πρώτων αυτών γυναικείων περιοδικών. Ταυτόχρονα όμως η έκδοσή της, το Μάρτιο του 1887, σημαδεύει την έναρξη μιας νέας περιόδου. Κατ' αρχάς γιατί, αντίθετα με τις προηγούμενες προσπάθειες, η *Εφημερίς των Κυριών* καταφέρνει να σπάσει την απομόνωση και να επιβιώσει 20 χρόνια σαν εβδομαδιαίο και 10 χρόνια σαν δεκαπενθήμερο περιοδικό. Αλλά πάνω απ' όλα, γιατί η έκδοσή της σημαδεύει τη μετάβαση σε μια φεμινιστική συνείδηση που θέτει σαν στόχο τη συγκρότηση των γυναικών σε συλλογικό υποκείμενο της χειραφέτησής τους. Η έννοια της αυτοχειραφέτησης, που διαφοροποιεί την *Εφημερίδα* από τα προηγούμενα γυναικεία περιοδικά τονίζεται από το πρώτο κιόλας τεύχος:

«Η Ελληνίς (...) δύναται να (...) αναλάβη τον της αναπτύξεώς της αγώνα μόνη, μη προσδοκώσα εν τω σταδίω τούτο το παράπαν την συνδρομήν του ανδρός· διότι (...) ούτος αδιαφορεί και εν τω εγωισμω του έν μόνον βλέπει, έν επιθυμεί και θέλει, την δουλικήν της γυναικός υποταγήν εις τα νέύματά του¹²»

Η συγκρότηση των γυναικών σε συλλογικό υποκείμενο προϋποθέτει ωστόσο τη συνειδητοποίηση από τις γυναίκες ότι είναι σε θέση να αλλάξουν τους όρους της κοινωνικής τους ύπαρξης. Γι' αυτό ένας από τους κύριους στόχους που θέτει η *Εφημερίς των Κυριών* είναι να

«αφυπνίση την γυναίκα, να εξεγείρει το εν τη ψυχή αυτής υπολανθάνον αίσθημα της ίδιας αξίας και δυνάμεως, να αποδώσει εις αυτήν το θάρρος και την αυτοπεποίθη-

σιν, ην αιώνες δουλείας και βαρβαρότητας κατέπνιξαν»¹³

Μια τέτοια αντίληψη εξηγεί γιατί η *Εφημερίς* δίνει τόσο μεγάλη σημασία στο γεγονός ότι είναι το πρώτο περιοδικό που συντάσσεται αποκλειστικά από γυναίκες. Αλλά ταυτόχρονα, μια τέτοια αντίληψη τοποθετεί την *Εφημερίδα* στη συνέχεια της δημοσιογραφικής παράδοσης που είχαν δημιουργήσει τα παλαιότερα γυναικεία περιοδικά. Μια παράδοση που τροφοδοτεί και εμπλουτίζει την *Εφημερίδα των Κυριών*, η οποία φιλοξενεί κάθε λογής γυναικεία συνεργασία ή κάθε είδηση που είναι σε θέση να αποδείξει έμπρακτα τη δύναμη, την αξία, τη δημιουργικότητα, την αυθυπαρξία των γυναικών. Έτσι ένα μεγάλο μέρος των συνεργατριών και πιθανότατα του αναγνωστικού κοινού – το οποίο ας σημειωθεί φτάνει στις 5.000 – υποστηρίζει συστηματικά το περιοδικό χωρίς αναγκαστικά να συμμερίζεται το σύνολο των φεμινιστικών απόψεων που επεξεργάζεται η Καλλιρρόη Παρρέν κι ο βασικός πυρήνας της σύνταξης που διαμορφώνεται γύρω απ' αυτήν. Μια παρόμοια λειτουργία, που ξενίζει εκ πρώτης όψεως τον σημερινό αναγνώστη, επιτρέπει στο περιοδικό να συσπειρώνει το εν δυνάμει αναγνωστικό κοινό του και ταυτόχρονα να βρίσκεται σε μια μόνιμη σχέση αλληλεπίδρασης μ' αυτό. Πράγμα που φαίνεται έμμεσα από τη στήλη της αλληλογραφίας που χρησιμεύει όχι μόνο σαν ένα από τα κύρια μέσα διάδοσης ενός δικτύου συνεργασιών και διάδοσης του περιοδικού αλλά και σαν μέσο σφυγμομέτρησης των αντιλήψεων των συνδρομητριών για την *Εφημερίδα*.

Ωστόσο, το νέο στοιχείο της *Εφημερίδας των Κυριών*, που αποτελεί τομή με όλα τα προηγούμενα γυναικεία δημοσιογραφικά εγχειρήματα, είναι η συστηματική ανάλυση της κοινωνικής θέσης των γυναικών κι επεξεργασία συγκεκριμένων διεκδικήσεων. Το κύριο άρθρο, γραμμένο σχεδόν πάντα από την Παρρέν αποτελεί ένα συστηματικό σχολιασμό της πολιτικής και κοινωνικής επικαιρότητας από τη σκοπιά των γυναικείων συμφερόντων. Η *Εφημερίς των Κυριών* είναι, από την άποψη αυτή, το πρώτο περιοδικό στην Ελλάδα που επεξεργάζεται ένα πρόγραμμα και μια στρατηγική για τη γυναικεία χειραφέτηση. Μια τέτοια διαδικασία στηρίζεται σε μια ιεράρχηση των αιτημάτων και σε μια πολιτική συμμαχιών με κάποιους τομείς της «προοδευτικής» ανδρικής διανόησης. Συμμαχίες που η Παρρέν δικαίως κρίνει απαραίτητες για την επιβίωση του περιοδικού μέσα σε μια κοινωνία που κάθε άλλο παρά ευνοεί τον πολιτικό λόγο των γυναικών. Γιατί ορίζοντας εξ αρχής τις σχέσεις των φύλων ως ανταγωνιστικές, και δηλώνοντας ότι «η επανάσταση των γυναικών» πηγάζει από το «τυραννικόν σύστημα» το «επιβεβλημένον

Η ΔΕΚΑΕΤΗΡΙΣ*

'Απ' τόν καιρόν που ή θεά Δημοσιογραφία
ήλθεν υπό τόν Ούρανό της γαλανής 'Ελλάδος
κι' έχτισε τό παλάτι της τό άχτινολοσμένο,
πολλά γεννήθηκαν παιδιά έφημεριδοπούλια
μέ όνομα άρσενικό ή θηλυκό ώραίο·
κι' άλλα ώς τώρ' άκόμα ζούν κι' άλλ' είν' άποθαμένα
και κάθε μέρα γίνονται άλλα χαριτωμένα

Μά όλα αυτά γεννήθηκαν μέσ' άνδρικοίς άγκάλαις
σ' αυτάις άντραφήκανε και παιδαγωγθήκαν
σ' αυτάις έμεγαλώσανε και μέσ' τή κοινωνία
σκορπίζον όσα ή θεά Δημοσιογραφία
ύπόσχετ' όταν εις τό φώς νέο παιδί γεννήση·
χωρίς γυναικας μητρική καρδιά νά τά χαιδέυη
κι' εις τόν άγώνα της ζωής κανέν νά συνοδεύη.

Πότε και πότε που και που μόνο καμμιάς γυναικας
γραμματισμένης φαίνονταν εις τήν έφημερίδα
κανένας λόγος του σχολειού διά τας εξετάσεις
ή σκέψεις και συλλογισμοί όλο περι παιδείας
που διά χάριν ή θεά Δημοσιογραφία
έκρινε εις τά όργανα του τύπου νά εκδώση
κι' εις τήν γυναίκα μερικά 'παινήματα νά δώση.

Τέλος εφώτισ' ή θεά μιά έξυπνη κ ο π έ λ λ α
και εις τό φώς της έφερε μιά 'φημεριδοπούλα,
μία κορούλα όμορφη μέ γαλανά ματάκια
και μέ ξανθούτσικα μαλλιά και ροδινά χειλάκια
και μέ κορμί όλο γερό, που φάνηκε θά ζήση
χρόνια πολλά και στην ζωή πώς θά εϋδοκιμήση.

Εϋθύς στην πρώτη της φωνή, που έβγαλ' ή κορούλα
στην άγκαλιά τήν ευρωστη της άξιάς της μανούλας,
κι' όμοίαζε σαν μουσικής ούράνιας μελωδία
ξυπάσθησαν και άρχισαν πολλοί νά ψιθυρίζουν
άπό τό φύλο των άνδρών και νά χαμογελούν
και άλλοι τό κεφάλι τους μέ οίκτο νά κουνούνε.

Μά σαν γλυκειά παρηγοριά ακούσθη κ' ή φωνή της
εις τά αυτιά τά τρυφερά των γυναικών, κι' άμέσως
δέσποιναις, κόραις έτρεξαν και μέ γλυκό φιλάκι
έφίλησαν τήν όμορφη έφημεριδοπούλα
και όλαις συνεχάρηκαν τήν άξια μητέρα,
και κάθε μιά της πρόσφερε ότι μπορούσε δώρο
και υλικό και ήθικό της ύποσχέθη φόρο.

Τό 'φημεριδογραφικό, τό πρώτό της χρονάκι
έπέρασε μέ τό καλό και μέ τήν θεία χάρι,
ή 'φημεριδοπούλά μας, και μέ γερό ποδάρι
άρχίνησε νά περπατή και λόγια ζαχαρένια
μέ γνώσι και μέ φρόνησι πολλή συνωδευμένα
νά βγαίνουν άπ' τό στόμα της και σταις καρδιαίς νά
χύνουν
ταις γυναικείαις δύναμι και νά ταις μ ε γ α λ ύ ν ο υ ν .

'Ω! έτσι υπό τό συνετό της άξιάς της μανούλας
τό μάτι και ταις πρόθυμαις καλαις περιποιήσεις
κι' άλλων άξίων γυναικών εντόπιων και ξένων
ή 'φημεριδοπούλά μας κατ' έτος έπερνούσε
και όλονέν μεγάλωνε μέ χάρη και ευρωστία
καλά πολλά έσκόρπισε στό γυναικειό φύλο
και έσυρε άδελφικό και των άνδρών τό ζήλο.

Φέτος ή αγαπημένη μας κορούλα τελειώνει
τό δ έ κ α τ ο ν χ ρ ο ν ά κ ι της όλη χαρά και υγεία
όπως θαρρείς εις ώριμη νά είνε ηλικία.
Τό καθαρό της μέτωπο μέ δάφνη και μέ ία
όλοι άς στεφανώσωμεν και άς τήν ευχηθώμεν
σ' των Κ υ ρ ι ω ν τήν αγαθή φίλη έ φ η μ ε ρ ι δ α
νά άξιώση ό Θεός και έ κ α τ ο ν τ α ε τ η ρ ι δ α !

'Εν Κων/πόλει

Σαφώ Κ. Λεοντιάδος

από το δίκαιον του ισχυροτέρου», η *Εφημερίς των Κυριών* περνάει από το λογοτεχνικό στο πολιτικό πεδίο της δημόσιας σφαίρας και γίνεται ταυτόχρονα συνομιλήτρια και στόχος της ανδρικής αρθρογραφίας. Πράγματι, αν η *Εφημερίς* και το ρεύμα που αντιπροσωπεύει αποτελούν προσφιλές αντικείμενο διακωμώδησης και εμπαιγμού, περισσότερο ίσως από κάθε άλλη περίοδο, το ενδιαφέρον είναι ότι δεν περιθωριοποιούνται. Αυτό φαίνεται από τις οξύτατες πολεμικές που προκαλεί η αρθρογραφία της και οι οποίες συχνά αναδημοσιεύονται στις καθημερινές εφημερίδες όπως στην περίπτωση της διένεξης Ροϊδή με τις γράφουσες ή στη βίαιη διένεξη με το «Φιλογόνη» της *Εστίας* γύρω από το δικαίωμα στην εργασία. Από την άλλη μεριά, η προσωπικότητα της ίδιας της Παρρέν, η προσωπική της ακτινοβολία, η (καμιά φορά μέχρι και ροσκοπισμού) αίσθηση του ελιγμού και της τακτικής που τη χαρακτηρίζει, επιβάλλουν την παρουσία της σ' ένα σημαντικό τμήμα της γενιάς του '80, ενώ οι διασυνδέσεις κι οι επιτυχίες της στο εξωτερικό, αποτελούν έναν επιπλέον παράγοντα που την τοποθετεί στο επίκεντρο της επικαιρότητας και μάλιστα συντείνει συχνά – γιατί όχι – σε εξάρσεις εθνικής υπερηφάνειας για την ύπαρξη στον τόπο μας προϊόντων (έστω και φεμινιστικών)... εφάμιλλων της πεφωτισμένης Δύσης.

Τέλος ένα από τα πιο σημαντικά νέα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την *Εφημερίδα των Κυριών* είναι η όλο και πιο συστηματική επεξεργασία μιας θετικής διατύπωσης του οράματος της χειραφέτησης. Μια τέτοια επεξεργασία περνάει από τις άφθονες ου-τοπικές αναφορές σε μια (παρελθούσα μυθική ή μελλοντική) τάξη πραγμάτων, δίχως φυλετική καταπίεση και ιεραρχία, στο όνομα της οποίας κρίνεται η παρούσα κατάσταση. Τέτοιου είδους αναφορές, διασκορπισμένες στη συνολική αρθρογραφία του περιοδικού, συνδέουν τις συγκεκριμένες διεκδικήσεις με μια γενικότερη αντίληψη για την κοινωνία και υπογραμμίζουν τη βασική ιδέα του πρωτο-φεμινιστικού αυτού ρεύματος σύμφωνα με την οποία η

απελευθέρωση των γυναικών αποτελεί προϋπόθεση αλλά και στρατηγική για την απελευθέρωση του ανθρώπου. Ένας από τους προνομιακούς χώρους επεξεργασίας μιας τέτοιας ουτοπίας είναι αναμφισβήτητα η λογοτεχνία η οποία μοιάζει να λειτουργεί καταλυτικά συνδέοντας τα αιτήματα των πιο προχωρημένων τομέων του αναγνωστικού κοινού της *Εφημερίδας* με τους πόθους και τα οράματα ενός ευρύτερου χώρου γυναικών που τη διαβάζουν. Από την άποψη αυτή, είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς την επίμονη ζήτηση των αναγνωστριών για αύξηση των γυναικείων λογοτεχνικών κειμένων. Μια ζήτηση η οποία εντείνεται μετά τη δημοσίευση σε συνέχειες του πρώτου μυθιστορήματος της Παρρέν που επεξεργάζεται τη μορφή της *Χειραφετημένης*. Αυτή η επίμονη ζήτηση του αναγνωστικού κοινού, που είναι εμφανής στη στήλη της αλληλογραφίας, ικανοποιείται εξάλλου όλο και περισσότερο αφού η λογοτεχνία, που αντιπροσωπεύει το 1887 μόλις το 18,5% της ύλης, περνάει στα 67,75% το 1902 και 83,25% το 1907.

Η εβδομαδιαία έκδοση της *Εφημερίδας των Κυριών* διαρκεί 20 χρόνια, ως το 1907. Παρόλο που εκδίδεται ακόμη δέκα χρόνια ως δεκαπενθήμερη και παρόλο που διατηρεί σαφέστατα τον φεμινιστικό χαρακτήρα της, στο τέλος της εβδομαδιαίας της έκδοσης κλείνει κατά κάποιο τρόπο την πρώτη περίοδο μιας δημοσιογραφίας στην υπηρεσία της «γυναικείας φυλής». Οι περισσότερες από τις παλιές συνεργάτριες που αποτελούσαν το συνδετικό κρίκο με τα προηγούμενα γυναικεία περιοδικά δεν υπάρχουν πια ενώ μια νέα γενιά γυναικών αρχίζει να ευαισθητοποιείται γύρω από τα προβλήματα της ισότητας των δυο φύλων χωρίς αναγκαστικά να ταυτίζεται με την *Εφημερίδα*. Μια νέα γενιά γυναικών η οποία θα βρεθεί αντιμέτωπη με νέα διλήμματα νέες κοινωνικές συνθήκες αλλά και νέες δυνατότητες, σε μιαν ιστορική συγκυρία που διαφέρει ριζικά από την εποχή των πρώτων γυναικείων περιοδικών. Κι η οποία, αν καμιά φορά θεωρεί δεδομένες ή και αγνοεί τις κατακτήσεις των προκάτοχων της, οφείλει σ' αυτές πολύ περισσότερο απ' ό,τι ενδεχόμενα πιστεύει.

Σημειώσεις

1. Ε. Βαρίκα, *Η Εξέγερση των Κυριών*, Αθήνα 1987, κυρίως το κεφάλαιο Γ': «Μια νέα γυναικεία αδελφότητα: Η γένεση μιας συνείδησης του φύλου»
2. Ευφροσύνη Σαμαρτοΐδου, «Προοίμιον», *Κυψέλη*, Μάιος 1845. Αναφέρεται εις Ελένη Φουρναράκη, *Εκπαίδευση και Αγωγή των Κοριτσιών*. Ένα Ανθολόγιο, Αθήνα 1987, σ. 133. Η υπογράμμιση δική μου.
3. ο.π.
4. ο.π., σ. 132.
5. «Πρόγραμμα», *Θάλεια. Σύγγραμμα περιοδικόν του γυναικείου φύλου*, Ιανουάριος 1867
6. Κ...., «Γυνή γράφουσα», *Ευρυνόκη. Γυναικεία Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, φύλλο 2, 30-1-1872, σ. 31.

7. «Ομοιότητες και διαφορές των φύλων κατά τε το σώμα και τα πάθη της ψυχής», *Θάλεια. Σύγγραμμα περιοδικόν του γυναικείου φύλου*, Μάιος 1867, σ. 76. Η υπογράμμιση δική μου.
8. *Ευρυνόκη. Γυναικεία Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, 15-1-1870. Η υπογράμμιση δική μου.
9. Για τη διάρκεια και τη συχνότητα των πρώτων γυναικείων περιοδικών βλ. Αγγέλικα Ψαρρά. «Γυναικεία περιοδικά του 19ου αιώνα», *Σκούπα*, 2 (1979).
10. Ε. Βαρίκα, ο.π., σ. 61-71.
11. Σχετικά με τη διαδικασία διαμόρφωσης μιας συνείδησης του φύλου, βλ. ο.π.
12. «Πρόγραμμα», *Εφημερίς των Κυριών*, 8-3-1887. Η υπογράμμιση δική μου.
13. «Η Δεκαετής της Εφημερίδος των Κυριών», *Εφημερίς των Κυριών*, 9-3-1897. Η υπογράμμιση δική μου.